

УДК 657.6 : 504

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО АУДИТА В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

М.М. Кочерга

*кандидат сільськогосподарських наук, старший науковий співробітник,
заступник директора з наукової роботи та інноваційної діяльності*

Інститут агроекології і природокористування НААН

Обґрунтовано методологічні основи екологічного аудиту об'єктів аграрної сфери економіки. Систематизовані основні завдання та принципи екологічного аудиту в агросфері. Запропонована система його методів і процедур.

Ключові слова: *екологічний аудит, об'єкт, аграрний сектор економіки, методологія, методи, принципи.*

.....

Для обмеження негативного впливу аграрного виробництва на стан довкілля необхідно сформуванню відповідну ефективну систему екологічного контролю та аналізу, що перевірятиме виконання планів і заходів щодо раціонального природокористування, дотримання вимог екологічного законодавства та природоохоронних нормативів. Вирішальне значення у розв'язанні цих проблем має науково обґрунтована система екологічного аудиту аграрних підприємств. Окрім цього, у системі організаційно-економічних механізмів природокористування екологічний аудит є засобом підвищення еколого-економічної ефективності діяльності суб'єктів господарювання.

Теоретико-методичні основи екологічного аудиту розглянуто в роботах таких вітчизняних учених, як О.І. Бондар, Н.В. Гончаренко, Г.А. Гурська, І.В. Басанцов, У.З. Костюк, Л.Г. Мельник, О.Ю. Чигрин, Г.Г. Шматков та ін. Проблема розвитку екологічного аудиту систем навколишнього природного середовища приділяли увагу С.В. Макаров, Ю.М. Сахно, В.Л. Сидорчук, П.М. Скрипчук, В.Я. Шевчук.

Організаційно-економічні основи екологічного аудиту викладені у працях В.А. Борисової, Т.П. Галушкіної, С.І. Лебедевич, Є.В. Мішеніна, У.П. Новак, Т.І. Пізняк, О.Ф. Савченка. Разом з тим, питання щодо розробки адекватної українським реаліям процедури його проведення на підприємствах аграрної сфери залишається недостатньо висвітленими.

Метою дослідження є обґрунтування методологічних основ екологічного аудиту об'єктів аграрного сектору економіки.

Згідно з авторським підходом до розуміння сутності екологічного аудиту, доцільно використовувати загальну модель цього процесу (рис. 1).

Екологічний аудит різних об'єктів потребує обґрунтування методологічних засад, які включають предмет дослідження, сукупність специфічних методів і методик, критерії і процедури аудиту та ін. Загалом, на нашу думку, методологія проведення такого аудиту об'єктів аграрного сектору економіки заснована на:

- розумінні організації об'єкта аудиту як продукційної системи, що дає змогу представити знання у вигляді речень типу «якщо (умова), то (дія)»;
- процесному підході до оцінки діяльності організації шляхом аналізу основних виробничих технологічних процесів і забезпечення господарської діяльності аграрного підприємства, що виконуються із застосуванням відповідного обладнання, засобів, пристроїв і т.д. та впливають на навколишнє середовище;
- використанні результатів інвентаризації впливу на довкілля і джерел дії останнього на персонал, сировину, виробничі процеси, обладнання тощо; виробничого контролю (екологічного, земельного, поводження з відходами, стану атмосферного повітря та водних об'єктів і т.д.) і державного екологічного контролю, актів, висновків і приписів наглядових органів.

Рис. 1. Загальна модель екологічного аудита в аграрному секторі економіки (сформовано автором за [1, 6, 7])

Будь-яка діяльність здійснюється завдяки множині взаємопов'язаних дій, унаслідок яких досягається її конкретна мета. Тому після визначення об'єкта, предмета та суб'єкта дослідження конкретизуються його мета і завдання, визначається перелік методів та механізмів, досягнення поставленої мети.

Можна стверджувати, що основною метою екологічного аудита в аграрному секторі економіки є оцінка та аналіз еколого-економічної діяльності підприємств з урахуванням рівня дії сільськогосподарського виробництва на стан довкілля й екологічну ситуацію в цілому. Крім того, як мета визначається вдосконалення діяльності природокористувачів у галузі охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки в умовах ринкової економіки і в інтересах сталого розвитку аграрного сектору економіки.

Екологічна компонента сталого розвитку повинна спрямовуватися на зниження відходів сільськогосподарського та обслуговуючого виробництва, залучення в оборот близьких до деградації земельних ресурсів. Зважаючи на інтенсифікацію, останнім часом збільшується вплив сільського господарства на довкілля, по-перше, через будівництво великих тваринницьких комп-

лексів і високої вартості сучасних очисних споруд до них; по-друге, унаслідок підвищення застосування мінеральних добрив і пестицидів. Зазначене підтверджується багатьма дослідженнями. Зростання якості життя в сільських територіях досягається шляхом вирішення завдань, пов'язаних із розвитком інфраструктури.

Таким чином, стратегію сталого розвитку, проголошену на державному рівні, можна успішно реалізувати тільки за допомогою скоординованих і взаємних дій усіх структурних елементів суспільства. При цьому роль екологічного аудита полягає в забезпеченні ефективного контролю за процесами виробництва у взаємодії з навколишнім природним середовищем. Зрозуміло, що характерні ознаки аграрної галузі (багатофункціональність) будуть визначати і специфіку екологічного менеджменту як частини загальної системи менеджменту. З урахуванням сформованої практики система управління повинна враховувати єдиний еколого-економічний комплекс формування цілей, завдань і параметрів їх рішень, специфічні особливості якого і будуть визначати пріоритетні напрями сталого розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій.

Основні завдання екологічного аудита об'єктів агросфери полягають у наступному:

- перевірки дотримання аграрним підприємством природоохоронного законодавства при здійсненні виробничої діяльності;
- досягненні відповідності проведених підприємством екологічних операцій нормативним актам і достовірності статистичної (екологічної) звітності економічного суб'єкта;
- обґрунтуванні екологічної стратегії та політики аграрного підприємства;
- зниженні ризику виникнення надзвичайних ситуацій, пов'язаних із забрудненням навколишнього природного середовища;
- здійсненні контролю виконання та оцінки ефективності природоохоронних заходів.

Об'єктами екологічного аудита в аграрному секторі економіки можуть бути окремі товаровиробники, системи екологічного управління, види господарської, адміністративної, інвестиційної та іншої діяльності, а також сільські території, зокрема:

- аграрні підприємства, фермерські господарства, особисті селянські господарства;
- об'єкти, системи, комплекси загального природокористування та приватизації державних і комунальних підприємств й організацій;

- галузеві і місцеві господарські та адміністративні рішення, інвестиційні та приватизаційні програми й проекти розвитку аграрних підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності та підпорядкованості, кредитні угоди, інвестиційні підрядні контракти, реалізація яких може призвести до порушення екологічних нормативів або негативного впливу на навколишнє природне середовище та здоров'я населення, господарську та іншу діяльність підприємств і територій.

Суб'єктами екологічного аудита є особи (фізичні та юридичні) й аудиторські фірми, які повноважним органом наділені правом надання екологічних послуг (у формі екологічного аудита) підприємствам, організаціям, установам, територіальним органам управління.

Постановка конкретних цілей та завдань екологічного аудита залежить від його обсягу й об'єкта, а також побажань замовника. Екологічний аудит як незалежна, комплексна, документована перевірка дотримання підприємством вимог у сфері охорони навколишнього природного середовища виконує попереджувальну та інформаційну функції. Так, він має попередити екологічні порушення, мінімізувати негативний вплив аграрного підприємств на довкілля, надавати різним споживачам його результатів докладну інформацію про діяльність економічного суб'єкта в екологічній сфері (рис. 2).

Рис. 2. Споживачі результатів екологічного аудита в аграрному секторі економіки (авторська розробка)

Отже, через свою інтегрованість екологічний аудит сільськогосподарського виробництва забезпечує системний погляд на еколого-економічну діяльність підприємства у минулому, сьогоденні й майбутньому, комплексний підхід до виявлення і вирішення екологічних проблем сфери природокористування та охорони довкілля, що стоять перед аграрним підприємством.

Принципи екологічного аудита в агрофері, на нашу думку, можна розділити умовно на три групи:

- системоутворюючі (законність, повнота, структуризація, зворотний зв'язок);
- методологічні (наукова обґрунтованість, доказовість, вагомість, контекст сталого розвитку);
- якості та достовірності (незалежність, об'єктивність, вірогідність, безсторонність, конфіденційність, персональна відповідальність аудитора).

Системоутворюючі принципи забезпечують формування екологічного аудита як організаційно-економічної системи. Визначення міри відповідності систем управління охороною довкілля законодавчим і нормативно-правовим вимогам є одним з основних його принципів. Структурність розкриває можливості екологічного аудита аграрного підприємства через розгляд його складових – функціональних підсистем, центрів відповідальності тощо.

Принцип зворотного зв'язку передбачає подачу сигналу з вихідних позицій системи по певних спеціальних каналах зв'язку на його вхідні позиції [4, с. 51]. Так, екологічний аудит як організаційно-економічна система розкриває зворотний зв'язок через потенційну дію його результатів на функціонування вихідного господарського механізму аграрного підприємства.

Принципи професійної етики є обов'язковими для дотримання в усіх випадках проведення екологічного аудита. Методологічні в окремих випадках можуть мати рекомендаційний характер та охоплюють основні його складові, а саме: планування екологічного аудита, обґрунтованість оцінки систем внутрішнього контролю; доцільність вибору методики і техніки виконання, визначення критеріїв значущості дотримання методик оцінки і вибір даних, аналіз інформації і формування висновків; дотримання порядку документального оформлення, повна

інформованість клієнта про якість роботи екологічного аудитора; ринкове регулювання аудиторської діяльності, надання замовникові послуг екологічного консалтингу, забезпечення реалізації програм екологічного аудита аграрного підприємства для цілей ефективності управління виробництвом і збереження якості довкілля, визначення резервів і невикористаних можливостей діяльності підприємства [4, с. 49].

Метод аудита – це сукупність прийомів, за допомогою яких оцінюється стан певних об'єктів. Специфіка екологічного аудиторського дослідження впливає на застосовувані методи і процедури, істотно розширюючи їх перелік. Основою аналізу об'єктів екологічного аудита є діалектичний метод, у рамках якого існують дедуктивний та індуктивний підходи [7, с. 297]. У першому випадку об'єкт спочатку вивчають, ґрунтуючись на загальних положеннях, а потім досліджують його властивості та інші характеристики, що визначають його місце в системі та особливості. Дедуктивний метод застосовується при вивченні системи екологічного менеджменту організації, відповідності її цілей і завдань екологічній політиці підприємства в цілому; оцінці організації системи екологічного обліку, ефективності взаємодії зазначених систем.

Згідно з індуктивним методом дослідження об'єкта відбувається поступово, переходячи від приватного до загального. Загальні висновки базуються на численних спостереженнях і локальних висновках. Метод дає змогу зосередити увагу на окремих явищах і процесах: етапах технологічного ланцюга, об'єктах основних засобів, відходах виробництва та споживання, окремих розділах обліку, таких як витрати природоохоронної діяльності та інших. На підставі виявлених недоліків можна зробити певні узагальнення, висновки і пропозиції. В екологічному аудиті використовують переважно саме індуктивний метод, що пояснюється особливостями його об'єктів, цілей та специфікою екоаудиторської перевірки.

Різноманіття методів і процедур екологічного аудита можна об'єднати в три групи (рис. 3).

За допомогою методичних прийомів першої групи визначають кількісний (огляд, перерахунок) і якісний (документальна перевірка, перевірка правил дотримання обліку,

Рис. 3. Система методів і процедур екологічного аудиту в аграрному секторі економіки
(сформовано автором на основі [1, 5, 6])

простежування) стан об'єкта. Окремі методи, наприклад інвентаризація токсичних відходів, дають змогу не тільки переконаватися в наявності, але й визначити умови зберігання, порядок обліку та документального оформлення об'єктів інвентаризації.

Аналітичні процедури використовуються при проведенні екологічного аудиту для порівняння показників: між звітними періодами, із плановими і середніми показниками.

Прийоми третьої групи – це спеціальні методи екологічного аудиту, що застосовуються для вирішення нестандартних завдань, наприклад у ході оцінки екологічних зобов'язань підприємства. Спеціальні прийоми включають складання матриць, математичне моделювання та являють собою оцінку минулого, нинішнього і майбутнього стану об'єктів аудиту, логічне завершення процесу зіставлення.

Організація аудиту – тривала процедура, що передбачає визначення аудиторської

стратегії, планування її застосування і контроль практичного проведення перевірки.

Основними стадіями екологічної перевірки є: планування аудиту; отримання аудиторських доказів; використання роботи інших осіб та контакти з керівництвом підприємства третіми сторонами; документування аудиту; узагальнення висновків, формування і висловлення думки про об'єкт перевірки.

Для початку проведення екологічного аудиту для визначення вартості робіт необхідно визначити його сферу та обсяг. Сфера аудиту включає аналіз загальних даних про об'єкт (місце розташування; організаційно-штатна структура адміністративного управління; вид основної діяльності; технології виробництва; організація діяльності у сфері природокористування, охорони навколишнього середовища, гарантування енергетичної та екологічної безпеки).

Обсяг екологічного аудиту – це сукупність взаємопов'язаних аудиторських процедур, задокументованих правилами, стан-

дартами екоаудиторської діяльності, застосування яких є обов'язковим відповідно до плану і програми аудита для збору аудиторських доказів і підготовки екоаудиторського звіту та досягнення мети в конкретних умовах його проведення [5, с. 130].

Екоаудиторської послуги можуть надаватися будь-якому економічному суб'єктові, який має вправо самостійно вибрати аудиторську фірму для проведення перевірки. У разі своєї згоди, екологічна аудиторська організація направляє на адресу підприємства-замовника лист-зобов'язання про проведення екологічного аудита [3].

Організуючи такий аудит, слід дотримуватися принципів повноти та ефективності. Перший полягає в тому, що в кожному охопленому аудитом аспекті екологічної діяльності слід піддати перевірці достатньо даних для прийняття аудиторських рішень та складання достовірного аудиторського висновку. Принцип ефективності організації екологічного аудита передбачає:

- попереднє знайомство з керівництвом підприємства та основними аспектами його господарської діяльності з метою виявлення найбільш значущих проблем і потенційних питань дослідження;
- адекватність застосовуваних методичних прийомів та способів проведення аудита до вихідних даних і документації економічного суб'єкта [1, с. 74].

Уся документація, підготовлена аудитором, використовується для контролю та оцінки результатів перевірки і повинна бути достатньою для складання аудиторського висновку. Екологічний аудит порівняно з фінансовим має більш виражений аналітичний характер.

В екологічному аудиті можна виділити чотири групи критеріїв. По-перше, це правові норми, що регулюють проведення аудита в Україні як виду підприємницької діяльності загалом та екологічного зокрема. Вони закріплюють екологічний аудит як правову категорію та є основою правового регулювання аудиторської діяльності [2, с. 42]. Оскільки організаційні основи екоаудита у вітчизняному законодавстві нерозвинені, до зазначеної групи критеріїв можливо віднести й міжнародні нормативні акти в цій сфері. Об'єкт, мета, завдання, принципи, функції та види екологічного аудита, які визначає і встановлює аудитор, а також робоча

документація в рамках кожної конкретної перевірки не повинні суперечити цій групі критеріїв.

По-друге, залежно від особливості та масштабу екологічної діяльності підприємства, що перевіряється, наявних надзвичайних ситуацій та подій, існуючої системи менеджменту та внутрішнього контролю визначаються етапи екологічного аудита. На сукупність аналітичних процедур і застосовуваних методик впливає специфіка господарювання підприємства. Методи дослідження повинні забезпечувати найбільш ефективне досягнення мети і завдань екологічного аудита.

По-третє, це законодавчі акти України у сфері екологічного права та нормативно-правові документи, що регулюють об'єкти природокористування і навколишнього природного середовища, і, по-четверте, еколого-економічні показники об'єкта аудита залежно від його специфіки та галузі діяльності.

ВИСНОВКИ

Таким чином, в аграрному секторі економіки завданням екологічного аудита є пошук оптимальних шляхів поєднання економічного та екологічного регулювання сільськогосподарської діяльності. Його мета полягає у сприянні своєчасному запобіганню соціального та економічного збитку, що виникають внаслідок впливу аграрного виробництва на стан навколишнього природного середовища. Результуючим показником екологічного аудита в агросфері є надання достовірної та об'єктивної інформації, заснованої на ретельному аналізі численних факторів, що визначають міру співвідношення між економічною ефективністю аграрного виробництва та якістю навколишнього природного середовища.

Екологічний аудит як і будь-який вид діяльності слід розглядати з позицій системного підходу, у центрі якого – незалежна аудиторська компанія, що здійснює перевірку екологічний аудитор або внутрішня служба підприємства, котра планує та реалізовує екологічний аудит.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гапоненкова Т.В. Экологический аудит: дис. ... канд. экон. наук 08.00.12 / Т.В. Гапоненкова. – М., 2003. – 203 с.
2. Гурська Г.А. Форми та методи здійснення екологічного аудиту в Україні / Г.А. Гурська //

- Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 10. – С. 38–44.
3. Максимів Л.І. Формування концепції екологічного аудиту в Україні у контексті європейської інтеграції / Максимів Л.І., Буйна І.С. // Науковий вісник. – 2005. – Вип. 15.7. – С. 215–220.
 4. Мішенін Є.В. Екологічний аудит сільськогосподарського землекористування (організаційно-економічні засади): [монографія] / Є.В. Мішенін, Т.І. Пізняк. – Харків: Бурун і К, 2012. – 176 с.
 5. Пізняк Т.І. Организационно-экономические основы применения концепции экологического аудита в сельском хозяйстве / Т.И. Пізняк // Вісник Сумського національного аграрного університету. – 2002. – Вип. 1–2. – С. 128–131. – (Серія: Економіка та менеджмент).
 6. Савкин В.И. Концептуальные основы экологического менеджмента в аграрном секторе экономики: [монографія] / В.И. Савкин. – Орел: Изд-во ОГАУ, 2011. – 184 с.
 7. Федунік У.П. Екологічний аудит: питання теорії і практики / У.П. Федунік // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць. – Львів: НЛТУ України, 2005. – Вип. 15.4. – С. 295–300.

УДК 502.33: 631.15

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА

В.В. Кипоренко
аспірант

Інститут агроекології і природокористування НААН

Розглянуто сучасний стан розвитку органічного землеробства в Україні. Запропоновано організаційно-економічний механізм його забезпечення.

Ключові слова: органічне землеробство, організаційно-економічний механізм, розвиток, напрями.

Із розвитком суспільства поглиблюється усвідомлення екологічних потрясінь, що відбуваються у світі. У результаті за останні двадцять років зріс інтерес до екологічних проблем землеробства, яке сприяє природному відновленню родючості ґрунтів і підтриманню рівноваги у природі, від чого залежить економіка сільського господарства. Все більша кількість фермерських господарств США, Китаю, Росії, Індії, Японії і країн Євросоюзу почали вести господарювання в гармонії з природою. Кінцевою метою їх діяльності стає екологічно збалансоване землеробство як альтернатива традиційному (індустріальному). Світовий досвід свідчить про те, що проблема забезпечення сталого розвитку сільського господарства стала нагальною необхідністю, тому концепції традиційної технології обробітку сільськогосподарських культур необхідно суттєво переглянути не тільки з позиції природо-

користування, але й поліпшення економічної ситуації в галузі.

Теоретико-методологічні основи розвитку органічного землеробства достатньо широко та ґрунтовно досліджено у працях вітчизняних і зарубіжних учених: В. Артиша, Н. Берлач, Н. Бородачової, О. Бородіної, В. Вовка, Т. Дудар, М. Капштика, М. Кобець, В. Кисіль, Є. Милованова, І. Овсінського, А. Подолінського, О. Рудницької, П. Саблука, Н. Сіренка, О. Царенка та ін. Проте залишається проблемним і недостатньо розробленим організаційно-економічний механізм, що впливає на соціально-економічний розвиток.

Основним поштовхом до поширення в Україні органічного землеробства, з одного боку, стала світова тенденція до зростання попиту на органічну продукцію та сировину, ціна на яку значно вища порівняно з традиційною, а з іншого – усвідом-